

*О.О. Комарова**О.О. Комарова*

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП ПРОЦЕСУ РОЗПОДІЛУ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ

Abstract. The article analyzes the content of the category "social justice" in the context of social sciences. The reasons hampering the realization of the principle of social justice on the distribution of social transfers are diagnosed.

В умовах переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки та побудови суверенної держави українське суспільство витримує перевірку на міцність демократичних принципів, зокрема справедливості.

Однак, наявність політичних протиріч, недосконалість законодавчої системи, невідпрацьованість дієвого механізму соціальної та економічної підтримки значно стримує реалізацію принципу соціальної справедливості, зокрема у сфері розподілу соціальних трансфертів. Питання соціальної справедливості є досить актуальним у мінливий час сьогодення, коли в масовій свідомості відбувається процес переоцінки цінностей.

Мета статті полягає у діагностиці причин, що гальмують реалізацію принципу соціальної справедливості при розподілі соціальних трансфертів.

Для досягнення мети необхідно: з'ясувати зміст категорії «соціальна справедливість» у контексті суспільних наук і обґрунтувати доцільність реалізації принципу соціальної справедливості в умовах сучасного суспільного розвитку.

Останнім часом чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців присвячується проблемі реалізації принципу соціальної справедливості. У наукових працях П. Шевчука, Д. Кириухіна, С. Щербак, С. Кожем'якіної, В. Борейко значна увага приділяється цій проблемі, однак поза увагою названих авторів залишається соціогностика причин, що гальмують реалізацію принципу справедливості при розподілі соціальних трансфертів.

Справедливість є поняттям моральної свідомості та одним із принципів, що регулює взаємовідносини між людьми з приводу розподілу (перерозподілу) соціальних цінностей, а з етичної – категорією, яка характеризує загальне співвідношення цінностей і конкретний розподіл їх

між суб'єктами, визначає міру, співрозмірність, відповідність між правами і обов'язками людей, заслугами і їх визнанням, злочинними діями і покаранням [6, 336; 7, 86–87].

Етимологічно слово «справедливість» споріднене із словами «правда», «праведність». Це слово відповідає латинському «*justitia*», що свідчить про його зв'язок з законом. Політологічний енциклопедичний словник трактує соціальну справедливість як відповідність між практичною роллю різних індивідів у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між діянням та відплатою [5, 337]. З точки зору економічної науки ця категорія означає одну з найважливіших цінностей життя суспільства, що „передбачає урівноваженість прав і обов'язків громадян. Справедливість як морально-правова категорія є одним з принципів права та найважливішим принципом правової держави. Справедливий закон втілює ідею рівної для всіх свободи – робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також не заборонене законом” [2, 604–605]. Однозначним є те, що соціальна справедливість є формою моральної поведінки суспільства в цілому та окремо його суб'єктів. Досить часто у періодичній літературі вживається поняття «соціальна справедливість» разом із такими категоріями, як «рівність», «свобода». Відомий американський соціолог П. Сорокін у праці „Соціальна рівність та соціалізм” зазначав, що абсолютна рівність є неможливою та несприйнятливою в будь-якому суспільстві, вона є соціально шкідливою і призводить до «повного застою культури та її надбань». Так чи інакше, люди мають різний потенціал, кожна особистість робить свій внесок у створення національного багатства країни, тому науковець бачить суспільство майбутнього, виходячи з положення, що навіть прості форми праці не менш корисні, ніж складні, і буде справедливо прирівняти їх цінність та частку соціальних благ [16, 110,118].

Як зазначає В. Корж, що справедливість – це не абстрактно-філософське, а чітке конструктивно-технологічне поняття в системі державного управління. Справедливість – це найвищий закон життя чесних людей, котрі насправді вважають, що любити ближнього треба не лише на словах, а й підтверджувати справами, вчинками [12, 17]. Перші спроби осмислення змісту та сутності соціальної справедливості відбувалися ще в античні часи. Соціально-філософська думка багатьох філософів тією чи іншою мірою торкалася проблеми справедливості. Так, цю категорію розглядали: Сократ, Платон, Аристотель, Марк Аврелій, філософи Нового часу (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Ж.Ж. Руссо, Дж. Локк), представники марксистського напрямку тощо.

Сократ вважав, що справедливість – це слідування мудрості, істинному знанню, порядку речей, законам. І отожднював її з істиною та мудрістю. Він підкреслював: якщо людина розуміє, що таке моральне і справедливе, та використовує ці знання на практиці, то це дійсно розумна і справедлива людина [3, 62–64].

Платон ціннісну оцінку справедливості як «найбільшому благу» надав у своєму творі «Держава». Філософ розглядав справедливість як стан суспільного життя, де кожний член суспільства отримує те, що йому належить, та займається власною справою. На думку Аристотеля, людина є істотою суспільною і здатна розрізняти справедливість і несправедливість. Дж. Локк стверджував, що в умовах правової справедливої держави вищою ланкою є народ, нація, яка не втрачає свого суверенітету та може скасувати угоду мирно чи за допомогою революції. Ж.Ж. Руссо соціальну справедливість вбачав в ідеї соціальної рівності та моральної чистоти людей, що були б морально вихованими та гармонійно розвинутими особами. Такого результату можливо досягти тільки шляхом праці та життя у злагоді не тільки один з одним, а й з природою [4, 20]. Ф. Бекон, приділяв значну увагу становленню держави та права, стверджував, що справедливість єднає людей. Людина, яка чинить несправедливість заради власної вигоди, становить небезпеку для оточуючих, тим самим провокуючи останніх до прийняття законів та вжиття відповідних заходів. Реалізація справедливості, за І. Кантом, відображається у його «золотому правилі моральності», яке дуже актуальне для умов нинішньої України, коли людина стає перед вибором: бути чесним та справедливим чи не враховувати інтереси оточуючих. Класичне визначення суті та атрибутів „справедливості“ дав американський соціолог К. Поппер. Під справедливістю він мав на увазі:

- рівний розподіл тягара громадянства, тобто тих обмежень свободи, які необхідні для суспільного життя;
- рівність громадян перед законом, звісно, тоді, коли закони не підтримують і не засуджують окремих громадян, груп чи класів;
- безсторонність громадянства;
- рівне користування перевагами (а не лише обмеженнями), які держава може запропонувати громадянам.

Економісти і соціологи не мають єдиної думки щодо розуміння сутності соціальної справедливості. Найчастіше соціальна справедливість розуміється як прояв порядності у сфері розподілу багатств, благ і доходів між членами суспільства. Як правило, виділяються чотири основні підходи до проблеми соціальної справедливості з точки зору розподілу благ:

– „егалітарний“ – усі члени суспільства отримують однакові блага, тобто має місце рівний розподіл благ між індивідами;

– „утилітарний“ – товари і послуги розподіляються таким чином, щоб максимізувати загальну користь усіх членів суспільства;

– „роулсіанський“ (на основі концепції Роулса) – максимізується корисність найбільш забезпечених осіб, що досягається за рахунок підвищення продуктивності та ефективності праці високооплачуваних працівників;

– „ринковий“ – справедливість встановлюється ринком: результати конкурентних ринкових процесів справедливі тому, що вони винагороджують тих, хто більш здібний і працьовитий [14].

В. Роменська вважає, що держава повинна зосередити увагу на припущенні, що існують певні найуразливіші верстви населення, які мають порівняно з іншими неоднаковий початковий потенціал, а тому вони не в змозі конкурувати з іншими верствами. Ця неконкурентоспроможність може бути як природною, так і набутою [17, 260]. У свою чергу, П. Сорокін природну нерівність не вважав нездоланною перешкодою для визначення себе у суспільстві. За П. Шевчуком, така справедлива нерівність заснована на інверсії поняття «егалітарна рівність», коли різні люди перед законом усі рівні [1, 7]. Життя суспільства дуже різноманітне і мінливе. Воно розвивається за біологічними і соціальними законами; динамічними є соціально-політичні, економічні та культурологічні процеси. Але все ж рушійною силою суспільного розвитку є людина, поведінка якої складна і суперечлива, а тому непередбачувана. Як вірно зазначає П. Шевчук, саме людина є головним суб'єктом соціального розвитку та творіння соціальної політики, [1, 20]. Д. Кірюхін, та С. Щербак провели порівняльне соціологічне дослідження щодо уявлення поняття справедливості в Україні та Росії. Дослідження підтвердило, що в Україні та в Росії домінує поняття справедливості як етичної категорії. Тільки українські громадяни більшою мірою розуміють справедливість як особистісну характеристику, а також як характеристику інтерсуб'єктивних відносин, тоді як російські люди частіше підкреслюють, поряд з характеристикою особистості, аспект нормальної правильності. Це свідчить про те, що як для українського суспільства так і для російського домінуючою є цінісно-нормативна система, яка притаманна традиційному суспільству [13, 148].

Суспільні відносини регулюються соціальними нормами. За В. Котюком, соціальна норма – це історично обумовлене правило поведінки або діяльності людей, яке має загальний характер, установлюється

різноманітними суб'єктами і забезпечується різними засобами громадського або державного впливу і спрямоване на регулювання й охорону суспільних відносин і соціальних цінностей. Різновидом соціальної норми є моральна норма, яка виражається в категоріях «добро», «зло», «справедливість» і «несправедливість» [8, 20]. Звичайно, люди нерівні між собою морально, інтелектуально, фізично, але вони рівні перед державним законом. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Як зазначено в Основному Законі України – Конституції (ст. 21): „права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” [9].

У сучасних умовах розвитку суспільства принцип соціальної справедливості набуває нового звучання, оскільки відіграє велику роль у підтримці малозахисених верств населення. Україна за рівнем бідності випереджає країни ЄС в 1,9–2,8 разу. Зауважимо, що за межею бідності на кінець 2003 р. в Україні перебувало майже 26,6% громадян, а в країнах ЄС – 10–15%, практично удвічі менше [10, 42].

За недостатньої матеріальної забезпеченості, що фіксується в умовах економічного зубожіння (ситуацію в Україні можливо схарактеризувати саме так), коли темпи зростання заробітної плати та пенсій не встигають за темпами росту споживчих цін, принцип соціальної справедливості як складової соціального захисту населення мусить бути пріоритетом соціально-економічної політики держави. Держава захищає та забезпечує добробут населення, зокрема малозахисених його верств, за допомогою відповідного інструментарію. Закон України «Про межу малозабезпеченості», прийнятий 4 жовтня 1994 р., визначив вартість прожиткового мінімуму, або межу злиднів для непрацездатних та непрацюючих громадян, а не мінімальний споживчий бюджет (реальне значення межі малозабезпеченості – 25–30% мінімального споживчого бюджету). Хоча проект Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» декларує прожитковий мінімум як основний державний стандарт. Основою розрахунків прожиткового мінімуму є мінімальний споживчий кошик, який повинен забезпечувати фізіологічний мінімум людини, тобто межу фізіологічного виживання людини, за якою виникає загроза її здоров'ю [2, 65–66].

Найважливішим інструментом реалізації соціальної політики та соціального захисту були і є фінансові (соціальні) трансферти, тобто прямі виплати особам, які їх потребують. Система соціальних трансфертів є однією з передумов забезпечення соціальної справедливості в суспільстві, створення та підтримки політичної стабільності [15]. Якщо у 2001 р. межа бідності

дорівнювала 175 грн., а рівень бідності 27,2%, то у 2007 р. межа була встановлена на приблизній помітці 400 грн., а рівень бідності – 27,0%. Таким чином, як зазначав тодішній міністр з питань соціальної політики М. Папієв, підвищується межа бідності в грошовому вимірі, а інфляційні процеси в державі враховуються безпосередньо у вимірі показників бідності [18;15].

Соціальні трансферти надаються населенню в натуральній та грошовій формах та пільги або послуги соціально-побутового характеру.

До **грошових форм** відносять: пенсії, допомоги, стипендії, дотації, що становлять частину доходів громадян.

У **натуральній формі** це: отримання продуктів харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, які частково втратили працездатність, утримання непрацездатних у будинках для людей похилого віку та інвалідів.

Законодавство передбачає **послуги соціально-побутового характеру**: оплата житлово-комунальних послуг, проїзд у громадському транспорті, санаторно-курортне, медичне обслуговування та лікування, соціально-трудова реабілітація інвалідів тощо.

Нині Україна має досить розгалужену систему соціального захисту населення. Близько 80% сімей одержують соціальні виплати, різного роду допомоги компенсації або ж мають окремі пільги за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, соціальних фондів, коштів підприємств, організацій тощо [19, 272]. Як вірно зазначають В. Медведєв, Ю. Красін, вплив нерівності на суспільство є неоднозначним. Так, за певних умов важливо знайти таке поєднання рівності-нерівності, коли б досягалася стабільність суспільства [11, 23]. На нашу думку, соціальні трансферти є одним з важелів соціальної політики держави, ефективний та справедливий розподіл яких призведе як до соціальної, так і політичної стабільності. Отже, в процесі розподілу соціальних трансфертів населенню демократична держава виступає гарантом підтримки кожного свого громадянина. Як показує практика, не завжди держава в змозі справедливо оцінити той внесок, що зробили окремі люди та допомогти знедоленим. Яскравим прикладом цьому є допомоги та пільги громадянам, що постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, пенсії дітям-сиротам. На розсуд держави залишається питання щодо відповідної допомоги в разі потреби в сторонньому догляді через самотність, сирітство, необхідність догляду та утримання непрацездатних членів сім'ї, через жорстоке поводження в сім'ї тощо. Тому перегляд законодавчої бази, дотримання обіцянок уряду щодо соціального захисту призведе до випробування країни на соціальну справедливість, перші результати якої

будуть помітні у сфері розподілу соціальних трансфертів населенню, особливо його найуразливіших верств.

Підсумовуючи, зазначимо, що при такому розумінні змісту соціальної справедливості залишається недостатність та неоднозначність визначення шляхів формування та розподілу, функцій соціальних трансфертів та причин, що унеможливають їх реалізацію при розподілі соціальних трансфертів населенню в сучасному демократизованому суспільстві.

-
1. Шевчук П.І. Соціальна політика. – 2-е вид. / П.І.Шевчук. – Львів : Світ, 2005. – 400 с.
 2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред. кол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. - Т. 6. – 768 с.
 3. Сувеїлан Х. Ал. Загальна характеристика концепцій справедливості в античній та середньовічній філософії (огляд визначень). / Х. Ал. Сувеїлан // Філософська думка. – 2001. – № 3. – С. 60–70.
 4. Руссо Ж.-Жак. Об общественном договоре или принципы политического права / Ж.Ж.Руссо : пер. с фр. – М. : Гос. соц.-полит. изд-во, 1938.
 5. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
 6. Гусейнов А.А. Этика : учебник / А.А. Гусейнов, Р.Г. Аперсян. – М. : Гардарики, 1999. – 472 с.
 7. Етика : навч. посіб. / [В.О. Лозовой, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін.]; за ред. проф. В.О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 224 с.
 8. Котюк В.О. Основи держави і права : навч. посіб. / В.О. Котюк. – 3-є вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
 9. Конституція України : Коментар основних положень Конституції України щодо захисту прав і свобод людини і громадянина / Упоряд. М. І. Хавронюк. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 112 с.
 10. Філюк Г. Рівень добробуту населення України в контексті світових стандартів / Г. Філюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 7. – С. 42–45.
 11. Медведев В.А. Гордиев узел социальной политики / В.А. Медведев, Ю.А. Красин // Социол. исслед. – 2007. – № 11. – С. 23–29.
 12. Корж В. Справедливість – поняття організаційне / В. Корж // Віче. – 2007. – № 9/10. – С. 17.
 13. Кирюхин Д. Представления о справедливости в России и в Украине : повседневность и идеология / Д. Кирюхин, С. Щербак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 136–150.
 14. ua.referats.net.ua.
 15. www.kara.com.ua
 16. Зарубежная социология XX века : Хрестоматия / Ред. В.Г. Городяненко. – Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2001. – 336 с.
 17. Роменська В.М. Соціальна ринкова економіка: модель для України чи утопія? / В.М. Роменська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 258–264.
 18. Швець Т. Как обуздать бедность по-украински / Т. Швець // Зеркало недели. – 2006. – № 42. – С. 15.
 19. Василик О.Д. Теорія фінансів : підруч. / О.Д. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.